

Tereza Cimrmannová a kol.

Krise a význam pomáhajících prvního kontaktu

Aplikace v kontextu
rodinného násilí

Krize a význam pomáhajících prvního kontaktu

Aplikace v kontextu rodinného násilí

Mgr. Tereza Cimrmannová, Ph.D. a kol.

Recenzovaly:

PhDr. Mgr. Zuzana Hubinková, Ph.D.

PhDr. et Mgr. Naděžda Špatenková, Ph.D.

Redakce Alena Jirsová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba a zlom DTP Nakladatelství Karolinum

První dotisk prvního vydání

© Univerzita Karlova v Praze, 2013

© Tereza Cimrmannová a kol., 2013

ISBN 978-80-246-2205-7

ISBN 978-80-246-2403-7 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2015

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Úvod	9
1. Bolesti a výzvy krize z různých úhlů pohledu <i>(T. Cimrmannová)</i>	13
1.1 Filozofické základy vnímání krize	15
1.1.1 Fragmenty moderní filozofie	16
1.1.1.1 Naděje ve filozofii	18
1.2 Krize v psychologii	20
1.2.1 Zvládání obtížných životních situací a krizí	22
1.2.1.1 Sociální opora	25
1.2.1.2 Resilience a její utváření v dětství	25
1.2.1.3 Frustrační tolerance	27
1.2.1.4 Posttraumatický stresový rozvoj	28
1.2.1.5 Naděje v psychologii	30
1.2.1.6 Zvládání v kontextu seberozvoje (kazuistika a rozhovor)	31
1.3 Krize a religiozita	34
1.3.1 Zvládání s vírou	35
1.3.2 Tajemství bolesti a utrpení v křesťanství	37
1.3.3 Naděje v křesťanství	38
1.4 Smysl lidského života a krize	39
1.4.1 Smysl života jako otázka	40
1.4.2 Kvalita života – kritérium pomoci v praxi	42
1.4.3 Hledání smyslu v krizových situacích	43
1.4.3.1 Smysl a životní praxe	44
1.4.3.2 Životní zkušenost pamětníka války (kazuistika a rozhovor)	46
2. Naděje v krizi a role pomáhajícího <i>(T. Cimrmannová)</i>	49

2.1 Krizová intervence a problém kompetencí	50
2.2 Pomáhající prvního kontaktu a první pomoc v krizi	51
2.2.1 Etické minimum kontaktu s klientem v krizi	51
2.2.2 Paterní intervence prvního kontaktu v krizi	53
2.2.2.1 Zásady komunikace v akutní psychické krizi	54
2.2.3 Úskalí první pomoci v krizi	56
2.2.4 Fáze krize: vhodné a nevhodné formulace	58
3. Naděje jako spirituální potřeba – role duchovních v krizi	61
<i>(T. Círmannová, S. Stretti)</i>	
3.1 Pastorační a příbuzné pojmy	62
3.2 Oblasti působení duchovních a jejich setkávání s krizí	65
3.2.1 Rozhovor s duchovním	67
3.2.2 Nemocniční kaplanství a práce s nadějí	69
3.2.2.1 Pastorační pacienta bez vztahu k církvi (kazuistika)	70
3.2.2.2 Pastorační věřící rodiny (kazuistika)	71
3.3 Komunikační úskalí duchovních nejen v krizi	72
3.4 Krize a vzdělávání duchovních	75
4. Rodinné násilí a krize domova	77
<i>(T. Círmannová)</i>	
4.1 Rodinné násilí, domácí násilí a související pojmy	78
4.2 Historie odmítání rodinného násilí	80
4.2.1 Ochrana práv dítěte	81
4.2.2 Ochrana práv seniorů	82
4.2.3 Ochrana práv žen	83
4.2.4 Ochrana práv mužů	83
4.3 Transgenerační aspekty rodinného násilí	84
4.4 Domácí násilí jako specifický druh rodinného násilí	85
4.4.1 Syndrom připoutání	88
4.4.2 Kazuistika paní O.	90
4.4.3 Kazuistika paní N.	92
4.4.4 Prevence rodinného násilí – aktivity státu	93
4.4.5 Práce neziskových organizací	96
4.4.5.1 Rozhovor o přímé práci s ohroženými osobami	97
4.5 Rodinné násilí a lidé s mentálním postižením	101
4.5.1 Rozhovor s ředitelkou specializované organizace	101
5. Pomáhající prvního kontaktu a domácí násilí	107
<i>(T. Círmannová)</i>	

5.1 Rozcestník pomoci	108
5.1.1 Oznamovací povinnost	109
5.2 Minimum komunikace s ohroženou osobou	112
5.2.1 Cíle komunikace s ohroženou osobou	112
5.3 Interdisciplinární spolupráce a domácí násilí	114
5.4 Role lékaře v kontextu domácího násilí	115
5.4.1 Zdraví a celistvost	116
5.4.2 Domácí násilí v zákonných a etických normách pro lékaře	118
5.4.3 Riziko psychogenní iatropatogeneze	120
5.4.4 Podpůrné jednání v kontextu principů lékařské etiky	121
5.4.5 Informovaný souhlas a domácí násilí	123
5.4.6 Sedmero zásad pomoci lékaře	124
5.4.7 Modelová situace a efektivní přístup	125
5.4.7.1 Modelový rozhovor lékařky s paní O.	126
5.4.8 Možnosti praktických lékařů (výsledky empirického šetření)	128
5.4.8.1 Vybrané výsledky šetření	129
5.4.8.2 Shrnutí šetření	133
5.4.8.3 Náměty	134
5.5 Policie a domácí násilí: intervence a zkušenosti	136
(R. Kotrč, T. Círmannová)	
5.5.1 Komunikace policisty s ohroženou a násilnou osobou	137
5.5.2 Vykázání a specifické situace praxe	139
5.5.3 Rozhovor s policistkou ze Služby kriminální policie a vyšetřování	140
5.5.4 Komunikace policisty s dítětem	143
6. Krize dítěte v kontextu rodinného násilí	145
(S. Stretti, T. Círmannová)	
6.1 Komunikace s dítětem dle vývojových období	146
6.2 Fáze a zásady rozhovoru s dítětem v krizi	149
6.3 Rodinné násilí jako krize vazeb	151
6.3.1 Ambivalentní postoje dítěte k rodičům	152
6.3.2 Nepřímá viktimizace a komunikace s dítětem	153
6.3.3 Přímá viktimizace a komunikace s dítětem	154
6.3.3.1 Zanedbávání	155
6.3.3.2 Fyzické týrání	157
6.3.3.3 Psychické týrání	158
6.3.3.4 Sexuální zneužívání	159
6.3.3.5 Münchhausenův syndrom by proxy	161
6.4 Rozhovor s pracovníkem krizové linky pro děti	162
6.5 Pedagog a rodinné násilí: rozpoznání, řešení, dilemata	167

6.5.1 Poradenství a krizová pomoc ve školní praxi	168
6.5.2 Škola a mezioborová komunikace	171
6.5.3 Pedagog a rozpoznání syndromu CAN	173
6.5.3.1 Zákonný zástupce jako násilná osoba a jiná úskalí praxe	174
6.6 Shrnutí zásad komunikace s dítětem ohroženým násilím	176
7. Krize jako výzva – teorie nebo realita?	178
<i>(T. Čimrmannová)</i>	
7.1 Nebezpečí otrockých aplikací	179
7.1.1 Krize a „dopad na dno“	180
7.2 Autonomní volba v krizi?	182
7.3 Krize a čas	184
7.4 Krize a postoje pomáhajících	185
Závěr	188
Seznam užitých a doporučených zdrojů	190
Zákonné normy, deontologické kodexy a metodické pokyny	197
Autorský kolektiv	198

Úvod

Tato publikace je určena pomáhajícím profesionálům, kteří se dostávají do role pracovníka prvního kontaktu s lidmi ve vážných krizových situacích. Zdravotníci, policisté, sociální pracovníci, pracovníci v sociálních službách, pedagogičtí pracovníci, psychologové ani duchovní většinou neabsolvovali výcvik krizové intervence, protože se jako specializovaní krizoví intervenenti nikdy nechystali působit. Jejich jednání však zásadním způsobem ovlivňuje další nasměrování osob v krizi, s nimiž se v rámci své profese setkávají. V praxi není třeba, aby všichni pracovníci pomáhajících profesí ovládali specializované metody a techniky práce s krizí. Jde pouze o to, aby dokázali poskytnout základní „první pomoc“ a eliminovali vlastní komunikační chyby, kterých se lze v prvním kontaktu snadno dopustit. Skutečná pomoc prvního kontaktu může mít podobu jediné věty, povzbuzení nebo informace o tom, kam se obrátit s prosbou o radu či azyl.

Psát o krizi v obecném kontextu, zabývat se principy a argumentacím nasměrováním patří k privilegiím i strastem filozofie. Na poli pomáhajících profesí však nemá smysl zabývat se krizemi bez vztahu k praxi. Podnětným tématem, na němž je možné první pomoc v krizi a práci s nadějí ukázat, je rodinné násilí. Tento jev obvykle vyvolává kaskádu osobních a rodinných krizí a jeho řešení prospívá kvalifikovaný zásah zvenčí. Pokud citově blízká osoba (partner, rodič, sourozenec, prarodič, potomek) opakovaně ohrožuje důstojnost člena rodiny, dochází k destrukci stávajících jistot, k rezignaci na vlastní sebeúctu a maladaptivním reakcím v zájmu fyzického a duševního přežití. V tomto kontextu mohou vznikat závažné krizové situace, jejichž následky se přenášejí transgeneračně. Pokus vzbudit v ohrožených osobách naději, že je možné destruktivní životní styl zvrátit, se tak společensky zhodnocuje.

Předloženou práci tedy tvoří dvě hlavní tematické linie, které se v textu prolínají: krize a rodinné násilí. Úvodní obecná kapitola pojednává o krizi z různých úhlů pohledu. Je určena hlavně studentům pomáhajících oborů na teologických fakultách, u nichž se předpokládá znalost filozofických základů studovaných témat. Snahou je pak zlehka inspirovat čtenáře, kteří se doposud zabývali praktickými aspekty svého povolání a postrádají podněty z jiných věd. Mají krize existenciální smysl? Jaký a pro koho? Jak lze chápat naději? Pomáhá v krizi náboženská víra? Jaké osobnostní vlastnosti umožňují krizové situace zvládnout? Lze je kultivovat výchovou? Dokázaly z krizí vytěžít osoby, jejichž příběhy jsou součástí této práce? Další obecná kapitola pojednává o rodinném násilí. Jejím smyslem je uvést čtenáře do oblasti, v níž je nutné vymezit a odlišit základní pojmy a porozumět mechanismům, které ovlivňují dynamiku jevu. Ostatní kapitoly jsou laděny prakticky a obsahují základní rámec první pomoci v krizi, respektive v krizových situacích, které souvisejí s rodinným násilím. Jejím těžištěm je práce s nadějí a eliminace komunikačních chyb. Vzhledem k rozpoznání situace a motivaci k řešení může být směřodlatné jednání pomáhajících, kteří se s ohroženou osobou setkávají v každodenním životě, a mají tak roli profesionálů prvního kontaktu. Tak zvaně z první linie není možné realizovat systematický, vysoce odborný a časově náročný přístup k ohroženým osobám. Jak by tedy měla vypadat intervence prvního kontaktu, kdy se pomáhající dotýkají krizí svých klientů jakoby mimochodem, nad rámec své kvalifikace? Existuje nějaká podoba pomoci, kterou je možno poskytovat v úspěšném prostředí lékařské ordinace, školní sborovny nebo policejní služebny? Jaká jsou specifika a úskalí komunikace duchovních, hovoří-li s člověkem v krizi?

Tato kniha je psána jako reakce na dotazy, které pokládali posluchači přednášek o krizi na teologické a lékařské fakultě nebo na nejrůznějších setkáních v prostředí nemocnic, zařízení sociálních služeb a církevních sborů nebo farností. Dotazy se překvapivě často týkaly právě podob násilí v rodině a nevyjasněné role pomáhajících. Někteří posluchači netajili svou rezignaci na jakoukoli intervenci v podobných situacích, jiní naopak projevili zájem proniknout k jádru problému a najít způsob, jak pomoci v časově limitovaných podmínkách. Zřejmá byla také poptávka posluchačů po vytvoření komplexnějšího obrazu krize. Někteří reflektovali nedostatek prakticky aplikovatelných poznatků a konkrétních zásad pomoci, jiní postrádali informace o duchovních rozměrech krizových situací. Tento text je proto mezioborově laděn a směřuje k pracovníkům pomáhajících profesí všech oborů, studentům i laické veřejnosti. Kniha

jako celek má přehledový charakter, je doplněna kazuistikami, rozhovory s odborníky z praxe, okrajově pak výsledky empirických šetření.

Cílem publikace je nabídnout kompilaci základních poznatků a nových podnětů k problematice krize, a to z různých, vzájemně se doplňujících pohledů. Prakticky zaměřená část obsahuje formulace elementárních zásad pomoci v krizi z první linie a aplikace do kontextu rodinného násilí tak, aby byly využitelné pro pracovníky pomáhajících profesí. Samostatné pasáže jsou věnovány lékařům, duchovním, policistům a pedagogům. Pouze okrajově jsou zmíněni sociální pracovníci, jejichž role je ovšem v kontextu řešeného tématu nezpochybnitelná.¹ Rozcestník pomoci, oznamovací povinnost a základy komunikace v akutní psychické krizi pak zůstávají pro všechny pomáhající velmi podobné. Specifická je komunikace s dětmi, které jsou ohroženy krizí, proto se jí věnujeme v samostatné kapitole. Cílem textu není vytvořit přesný manuál nebo recept na řešení krizových situací, neboť to v kontextu uvedených témat ani nelze.

Mým neskromným přáním je přispět k tomu, aby pracovníci prvního kontaktu dokázali vnímat krizi jako živou situaci s významným potenciálem změny a neztráceli chuť podpořit člověka, jehož situace vypadá beznadějně. Děkuji všem svým kolegům, studentům, klientům a přátelům, kteří mě dosud provázeli na poli pomáhajících profesí a pedagogické práce. Děkuji vedoucí katedry psychosociálních věd a etiky HTF UK prof. PhDr. Beátě Krahulcové, CSc., za poskytnutí skvělých podmínek pro tvůrčí práci. Dále děkuji spoluautorům, Mgr. Sylvii Stretti a Mgr. Rostislavu Kotrčovi za příspěvky, které tematicky přesahovaly rámec mých znalostí, a všem, kteří poskytli cenné rozhovory. Děkuji odborným recenzentkám, PhDr. et Mgr. Naděždě Špatenkové, Ph.D., a PhDr. Zuzaně Hubinkové, Ph.D., za kritické připomínky a zpětnou vazbu. Zvláštní poděkování patří mým nejbližším, kteří se věnovali našim dětem v době, kdy tato publikace vznikala.

Tereza Cimrmannová

1 Důvodem je dostupnost pramenů, které roli sociálního pracovníka popisují (např. Bednářová, Z. a kol.: *Domácí násilí. Žkušenosti s poskytováním sociální a terapeutické pomoci ohroženým osobám*. Praha: 2009) a v neposlední řadě poměrně vysoká časová dotace věnovaná tématu rodinného násilí v rámci přípravy sociálních pracovníků na budoucí povolání.

1. Bolesti a výzvy krize z různých úhlů pohledu

„Bohatství člověka je mnohem větší, než tuší. Je to bohatství, které nemůže nikdo ukrást a které se v průběhu časů vždy znovu viditelně vynořuje, především tehdy, když se bolest prokopala do hloubi.“

Ernst Jünger

Životu je vlastní polarita zrodu a zániku, radosti a smutku, úspěchu a pádu. Vydržet tuto polaritu a obstát se ctí patří k výsadám moudrých. Prázdnota se zvolna přelévá v naplnění, bolest v radost. Bez marnosti a zklamání by nebyla naděje tak oslnivá, pocítovaná i ve všednosti. Filozofové se odpradáвна ptali po smyslu utrpení a bolesti, myslitelé a učenci, ovlivnění svým poznáním, nalézali odpovědi. Jednotlivé koncepce ožívají v tragických obdobích dějin: ve válce, v chudobě, uprostřed společenských nepokojů. Ani v podmínkách „klidu zbraní“ a materiálního dostatku však ze života nemizí krize osobního rázu. Otázky jejich smyslu tak zůstávají aktuální a dříve či později si je klademe, aniž bychom tak činili s radostí.

Knížky a příběhy, které nás obklopují, dávají šanci pochopit smysl krizí. Ve chvíli, kdy se krize osobně dotkne nás, jej však stěží tušíme. S lehkostí se „od stolu“ vyslovují teze o tom, že krize jsou výzvou a mohou nám mnoho přinést. Co když ale člověk stojící proti nám ztratil veškerou sílu? Spočívá vůbec posílení naděje tohoto člověka ve slovech?

Přístupy k člověku v krizi patří k tématům, které občas dělí odbornou veřejnost na dva a více nesouhlasných táborů. Nezúčastněný pozorovatel však může nabýt dojmu, že různá stanoviska k řešení krize mají leccos společného, přestože shoda bývá zastřena vášněmi diskutujících. Krize je

odbornou veřejností obecně vnímána jako výzva k existenciální změně, ke změně kvality či smyslu života.²

Realita, v níž se odborníci setkávají s člověkem v krizi, vyžaduje méně teoretických debat a více aplikací do praxe. Slepým místem zůstává hlavně praktická vybavenost pracovníků pomáhajících profesí, jejichž úkolem není poskytování profesionální krizové pomoci, ale s osobami v krizi se často setkávají. Za všechny je třeba jmenovat lékaře, policisty, sociální pracovníky, učitele a duchovní. Námitka, že mají příliš mnoho vlastní odborné práce, eticky neobstojí. Krizové situace naznačené v této práci nejsou „každodenním chlebem“.

Před zahájením každé debaty o krizi by bylo žádoucí, kdyby si účastníci vyjasnili pojmy a vymezili své pole působnosti. Lze dedukovat, že diskutující mají na mysli trochu „jiné krize“. Filozofové většinou chápou krizi jako období totálního rozpadu všech dosavadních hodnot a smyslu života. V jejich pojetí bývá krize výzvou ke svobodnému hledání nového smyslu života, odkrývání autenticity a pravdy bytí. Důraz je kladen spíše na individuální cestu, přičemž často je zohledňována vztahovost³. „Filozofická krize“ bývá označována jako „existenciální“.⁴ Na poli pomáhajících profesí se pak častěji užívá pojmu „duševní krize“⁵. Pomáhající v praxi většinou striktně nevymezují, že krize je totálním rozpadem všech dosavadních hodnot, ačkoli obrat „ohrožení existence“ bývá užíván. V krizi shledávají rizika i významný pozitivní potenciál. Rozsah změn však nutně nemusí být existenciálního rázu ve smyslu nového nalézání smyslu života.

Obecně a vzhledem k poskytované intervenci je třeba odlišovat akutní psychickou krizi, případně neodkladný krizový stav, dlouhodobou a chronickou krizi.⁶ Syndrom psychického ohrožení, který předchází duševnímu či somatickému onemocnění, je potom zvláštním rizikem

2 Jednotné definice uznávané napříč obory pochopitelně nemáme k dispozici. Kvalita života bývá spojována s životní pohodou a potřebami, životní smysl se obvykle dotýká existenciální dimenze člověka. V každém případě jde o jevy naplňované subjektivně (podrobněji v kap. 1.4).

3 Jaspers, K.: *Šifry transcendence*. Praha: 2000. s. 69. („Bytí člověkem se realizuje, v neustálém duchovním zápase heterogenních počátků“ a vstupováním do komunikace s druhými v rámci tohoto zápasu, aniž bychom však ztráceli své vnitřní, bytostně rozdílné cesty a svou vlastní odpovědnost.“)

4 Vybraná filozofická pojetí obsahuje kap. 1.1.

5 Vymětal, J.: *Duševní krize a psychoterapie*. Hradec Králové: 1995. aj., dále v kap. 1.2.

6 Psychologové dále odlišují nejrůznější typy krizí (vývojové, situační, kumulované aj.). Vzhledem k cílům této práce, která je určena především studentům pomáhajících profesí a pracovníkům pomáhajících profesí, kteří nejsou kompetentní poskytovat systematickou krizovou intervenci a pracovat s příčinami, se zde nebudeme věnovat specifikům jednotlivých typů krizí. Zásady komunikace v naléhavých situacích obsahuje kapitola 2.2.2.1 a 2.2.4.

pojím se ke krizi, podobně jako posttraumatická stresová porucha a jiné jevy, spadající do oblasti duševních poruch. **Krise však není porucha, ale přirozená reakce na těžkou situaci.**

Vnímání různých disciplín jako vzdálených a protichůdných člověku v krizi nic nepřinese. Krize je multidimenzionální fenomén. Rizikem filozofického smýšlení o krizi může být vzdalování se realitě, v níž se ocitá jedinec zmítaný krizí. Hrozí i směřování a nedostatečné vymezení různých typů a fází krize, které vyžadují různé přístupy. Úskalím pomáhající praxe, která postrádá filozofický náhled, může být opomíjení existenciálních výzev krize.⁷ Lze shrnout, že krize úzce souvisí s duchovním stavem daného člověka, avšak přímo se pojí s jeho psychosociální zátěží, možnostmi sociální opory a zdravotním stavem. Pohledy různých disciplín jsou tedy více než žádoucí.

1.1 Filozofické základy vnímání krize

Pojetí existenciální krize ve filozofii vychází z třetí fáze klasického řeckého dramatu, v němž krize znamená **soud, rozhodnutí** nebo rozhodnou chvíli. Jde o **přechodné stádium**, v němž je extrémně vyostřeno dějové napětí, proměna vrcholí a chystá se **volba**.⁸ S krizí v řeckém dramatu byla úzce spojena **katarze**, tedy očištění, osvobození, uzdravení, zbavení viny. Aristoteles se domníval, že umění, zvláště pak hudba a divadlo, vyvolávají v člověku silné city, které mají očištný vliv, zušlechťují duši a osvobozují ji od záporných vášní.⁹ Zajímavý výklad starořecké tragédie podal Viktor von Weizsäcker. Pokládal ji za sakrální prostředek, předkřesťanskou podobu vykoupení. Člověk v divadle prožije tragédii a v duchu tak realizuje „bezpodmínečnost přirozeného a mravního zákona“. V běžném životě dělá spíše kompromisy a této bezpodmínečnosti se vzdaluje, čímž se paradoxně stává zranitelnějším.¹⁰ Katarze měla a má více rovin: fyziologickou, obecně náboženskou, etickou i psychologickou. Součástí starořeckého pojetí katarze je změna mysli, zvaná **metanoia**. Machovec ji překládá jako vnitřní přerod nebo činění pokání.¹¹ Jde o pohyb uvnitř člověka, procitnutí úzce související s platónským pojmem *paideia*.¹²

7 Další úskalím se budu věnovat v kap. 2.2.3.

8 Sokol, J.: *Malá filosofie člověka a slovník filozofických pojmů*. Praha: 1998, s. 317.

9 Aristoteles cit. dle Bendlová, P.: *Stručný filozofický slovník*. Praha: 1966, s. 212.

10 Weizsäcker, V. In Němec, J. (ed.): *Bolest a naděje*. Praha: 1992, s. 130.

11 Machovec, M. *Smysl lidské existence*. Praha: 2006, s. 70.

12 *Paideia* ve smyslu péče o duši, dotýkání se pravdy jsoucího.

1.1.1 Fragmenty moderní filozofie

Stručná vymezení krize lze nalézt ve starších i moderních filozofických slovnících.¹³ Existenciálně mezní situace zůstávají stěžejním tématem mnohých filozofů, kteří se jimi ve svých dílech v patřičné hloubce zabývali. Následující text obsahuje pouze fragmenty úvah o krizi s cílem nastínit hlavní myšlenky a inspirovat ke studiu originálů.

Podle Jana Patočky jsou celé dějiny založeny na otřesení každého dosavadního smyslu a na otevřenosti člověka pro tuto „problematicnost“. Rozeznává několik základních pohybů lidského života, přičemž k tématu krize se váže především pohyb akceptace a směřování k pravdě. Akceptace spočívá v adaptaci člověka ve světě. Není možné provádět „vpád do veškerenstva“ bez tohoto fundamentálního pohybu. Autenticky žít však znamená přijetí atmosféry „aktivního napětí a krajního rizika“ v toku života, neustálou bdělost, hledání i určitou nezakotvenost. Člověk se tak vypravuje na dalekou cestu, na níž lze mnoho získat i ztratit. Život s sebou nezbytně nese tíži, ta však poukazuje k ulehčení. Toto napětí se pojí s přirozeným otřásáním a krizovými (naléhavými) časy.¹⁴

Bytostné otřesy probouzejí ducha a vědomí, že všechno je možné. Jen tak se lze přiblížit k Bohu, píše Kierkegaard.¹⁵ Fenomenologové dále popisují krizové časy jako „postavení se před nic“. Naznačují jejich ambivalenci: stavem „strašné nehybnosti“ probleskuje volání „k návratu zpět do světa“, ke smyslu a významnosti, nikoli však k věcem neotřesitelným a neproblematickým, jakkoli se tak mohly jevit. Otřesení akceptovaných „jistot“ tak může předjímat nalézání jejich svobodnějšího a hlubšího smyslu, někdy až „výslovné žasnutí nad jsouncem vcelku.“¹⁶ Životu je třeba porozumět z pohledu dne, ale i noci: „... *ve chvíli, kdy život se obnovuje, je všechno v novém světle – svobodnému spadly šupiny z očí, ale ne aby viděl nové věci, nýbrž aby je viděl nové: jsou zde jako krajina bleskem ozářená, v níž stojí sám, bez opory a odkázán pouze na to, co se mu ukazuje...*“¹⁷ Heidegger psal o odkrývání vlastního dna, kdy lze zároveň odkrýt i prameny

13 Olšovský definuje krizi jako rozhodnutí mezi různými cestami či jako otázku, zda se jedinec v krizi rozhodne pro cestu pravdy. Pouze pravdivé myšlení může být východiskem z krize. „*Krize je tak bytostnou možností obnovy a sebeobnovy, možností vyjití ze zapomenutosti bytí.*“ (Praha: 2005, s. 100) Rejzek uvádí i význam spor, zápas nebo třídění (Voznice: 2001, s. 313).

14 Patočka, J.: *Kacířské eseje o filosofii dějin*. Praha: 1990, s. 45–52.

15 Kierkegaard, S.: *Bázeň a chvění*. Praha: 1993, s. 144.

16 Tamtéž, s. 71–73.

17 Patočka, J.: *Kacířské eseje o filosofii dějin*. Praha: 1990, s. 54–58.

nejvyšší radosti.¹⁸ Právě bolest otevírá referent, dochází k transcendenci a návratu k celku. „*Jsme vždy na cestě a cesta má vždy horizont, referent. Žáleží na nás, jestli budeme určováni jen věcmi na cestě (rescendence) anebo budeme transcendovat přes horizont na konci cesty.*“¹⁹

Duchovním hledáním v mezních situacích je zaujat i německý filozof Ernst Jünger. Ve svých esejích čerpá z vlastních válečných zkušeností, nebrání se tvrdé kritice poválečné společnosti a mnohé jeho otázky neztrácejí na aktuálnosti ani dnes. Vyjadřuje se metaforicky, s využitím mytických prvků. Čtenář je konfrontován s faktem, že se v dějinách některé krizové momenty pravidelně opakují a ovlivňují směřování jedince v té či oné situaci. „*Vůbec lze vyšší rytmus dějin objasnit z toho, že člověk periodicky objevuje sebe sama. Vždy tu působí síly, jež ho chtějí maskovat, jednou síly totemické, podruhé magické a jindy technické. Tehdy roste strnulost a s ní i strach. Umění stagnuje, dogma se stává absolutním.*“ Osudové rány pak „volají člověka na kolbiště“, aby podstoupil „exercicie ducha“²⁰ Je žádoucí hledat způsob, jak se nechat vtáhnout.²¹ To však neznamená, že bychom měli naznačené situace aktivně vyhledávat, „promýšlet extrémní dráhy a opomíjet sjízdné cesty“. Pokud však v běhu života přicházejí, patří k prubířským kamenům, které skýtají hlubší poznání svobody.²² Zdaleka ne všichni, kteří prožili krizi, si zcela uvědomují, že značné oběti a ztráty mohou být spojeny s přírůstkem suverenity.²³ Naopak člověk zaklíněný do konstrukcí, lenosti a bez vědomí základu se přibližuje velkým nebezpečím a bolestem. Právě v situaci odsouzení a prokletí však potkává sebe sama a svou moc. „*Ž hada smrti se stává hůl, žezlo, jehož se chápe vědoucí.*“²⁴

Podobně Jaspers zdůrazňuje smysl situací, v nichž se rozpadá každá opora. V díle Duchovní situace doby popisuje kořeny krize. „*Ždá se, že člověk vchází jen do toho, co by mělo být prostředkem, ne účelem, nemluvě už o smyslu. Nemůže v tom však najít uspokojení, chybělo by mu to, co mu dává hodnotu a důstojnost. Co bylo ve vši bídě nepochybným pozadím jeho bytí, mu mizí. Zatímco své pobývání rozšiřuje, zdá se, že se vzdálil od bytí, v němž přichází sám k sobě ... Pokud se vše roztrhalo do účelnosti pouhých zájmů pobývání, pak se ruší vědomí substanciality celku.*“²⁵ Překonání troskotání a duchovního

18 Heidegger, M. cit. dle Hogenová, A.: *Kvalita života a tělesnost*. Praha: 2002, s. 74–76.

19 Hogenová, A.: *Kvalita života a tělesnost*. Praha: 2002, s. 20.

20 Jünger, E.: *Chůze lesem*, Praha: 1994, s. 26–34.

21 Srov.: Kastová, V.: *Krize a tvořivý přístup k ní*. Praha: 2000, s. 13.

22 Jünger, E.: *Chůze lesem*. Praha: 1994, s. 32–33.

23 Tamtéž, s. 54.

24 Tamtéž, s. 35.

25 Jaspers, K.: *Duchovní situace doby*. Praha: 2008, s. 84.

rozpadu může vést k opětovnému upevnění v životě, ale i „k nekonečné otevřenosti duchovního pohybu“, kdy se odhalují největší duševní síly.²⁶ *„Kdo chce v krizi dojít k původu, musí projít ztraceným, aby si je osvojil ve vzpomínce, proměřit bezradnost, aby došel k rozhodnutí o sobě, vyzkoušet maskarádu, aby vystopoval to pravé.“*²⁷ Volba a rozmanitost možností, často protikladných, dává zakusit svobodu jako transcendentální zážitek.²⁸ Živnou půdou zakoušení „existenciálního já“ jsou pak mezní situace boje, viny, utrpení a smrti. *„Jejich neřešitelnost drtí zdánlivé opory běžného života a otevírá jinou perspektivu pochopení světa.“*²⁹ Mění se ustrnulý vztah ke světu, navyklé postoje a předsudečné myšlení. Svoboda člověka spočívá v odvaze ke ztroskotání, k neustálému nabývání podob a jejich opětovnému ztracení. Na příkladu biblického Jóba Jaspers ukazuje důležitost vědomí člověka, který nemůže přesně poznat pravou podstatu věcí a dospívá k odevzdanosti.³⁰ *„Uskutečnění ve ztroskotání může být tak skutečné jako v úspěchu. Co má přednost z hlediska transcendence, nemůže nikdo vědět.“*³¹

1.1.1.1 Naděje ve filozofii

Filozof a lékař Herbert Plügge čerpá ze svých klinických zkušeností s umírajícími. Má za to, že pravá naděje vzniká až tehdy, jsou-li „naděje obyčejného života“ ztraceny. Právě zklamání z nadějí vázaných na objekt s sebou nese osvobození od iluzí. Projevuje se přijímáním utrpení, překonáváním dosavadního egocentrického postoje a strachu.³² Rozdíl mezi nadějí a iluzí popisuje i Gabriel Marcel. Iluze souvisí se závislostí na sobě samém a na bodově koncipovaných představách o východiscích, na konkrétním očekávání a nároku. Opakem je úcta k sobě samému při „vědomí duchovního řádu, v jehož lůně si moje existence může zachovat smysl a hodnotu“.³³ Naděje je atechnická, nedovolává se hotových zkušeností a způsobů. Zatímco zoufalství souvisí „s uzavřeností času“, naděje je „průnik časem“, který ale není možný, pokud se promění v předvídatost.³⁴

26 Jaspers, K.: *Šifry transcendence*. Praha: 2000, s. 25.

27 Jaspers, K.: *Duchovní situace doby*. Praha: 2008, s. 47.

28 Jaspers, K.: *Šifry transcendence*. Praha: 2000, s. 19.

29 Tamtéž, s. 17–18, srov.: Patočka, J.: *Kacířské eseje o filosofii dějin*. Praha: 1990, s. 13.

30 Jaspers, K.: *Šifry transcendence*, Praha: 2000, s. 49.

31 Tamtéž, s. 101.

32 Plügge, H. In Němec, J. (ed.): *Bolest a naděje*. Praha: 1992, s. 241–252.

33 Marcel, G.: *K filosofii naděje*. Praha: 1971, s. 110.

34 Tamtéž, s. 113–115.

Zkušenost koncentračního tábora zúročuje Frankl. I v situaci, kdy člověk přichází úplně o všechno, může realizovat své postojové hodnoty. Člověk není „náhodným rezultátem své tělesné konstituce, charakterologické dispozice a společenské situace“, jejichž vlivu by měl nutně podlehnout.³⁵ Přijetí nevyhnutelného ještě nevyklučuje vůli zůstat sám sebou a pokusit se vnímat „ontologické tajemství“. Lze jej vnímat ve stavu duchovního ztišení a odevzdání, aniž by byly kladeny jakékoli podmínky.³⁶ S nimi by bylo jen stěží možné překonávat zklamání. Jistota bytí je bezpodmínečná a naděje je pocit „možná není vše ztraceno“, jakkoli nelze docílit konkrétní jednotlivosti („doufám“, nikoli „doufám, že“).³⁷ Marcel spojuje naději spíše s vůlí nežli s touhou, jde „o vůli napjatou k čemusi, co nezávisí na ní“. Nemá na mysli strnulou vůli stoickou, ale aktivní, tvořivou vůli. Kde je tvořivost, nemůže být degradace.³⁸ Zde vyvstává Franklova „vůle ke smyslu“ a některé pasáže jeho děl: *„Neboť stále více a stále častěji byly zklamávány naděje na brzký konec války (o němž mluvily zprávy optimistické), až jednotlivci začali upadat do definitivní beznaděje. Právě ti zásadní optimisté to byli, kdo nám přitom šli nejvíce na nervy.“*³⁹

Má tedy smysl v situaci války, těžké nemoci nebo závažné ztráty dále živit naději, otevírat se světu? Nebylo by rozumnější ochránit svou duši mechanismy apatie a rezignace? Frankl pokládá apatii za nutnou ve chvíli, kdy je třeba utlumit prožívání a koncentrovat se pouze na přežití. Apatie však plní pouze dočasnou psychologickou funkci, s níž je možno v určitém stadiu adaptace na obtížné podmínky znovu bojovat.⁴⁰ Jinak by hrozilo, že jedinec klesne na primitivnější úroveň, stane se z něj objekt bez vůle a schopnosti rozhodovat se.⁴¹ Integritu lze zachovat i v situaci, kdy je nanejvýš pravděpodobné, že k vyléčení nemoci nebo vysvobození z vězení prostě nedojde. Ztráta této integrity a vědomí věčnosti je Marcelem označována jako „zoufalství“. ⁴² Podobně Kierkegaard popisuje zoufalství jako následek „nekonečných vášní k jednotlivostem“. Tuto vášně ale zasluhuje pouze věčnost.⁴³ Pro Kierkegaarda není počátkem filozofie údiv, ale právě zoufalství, které může být impulsem k vnitřnímu přerodu

35 Frankl, V. E.: ... *A přesto říci životu ano*. Kostelní Vydří: 1996a, s. 64.

36 Marcel, G.: *K filosofii naděje*. Praha: 1971, s. 19.

37 Tamtéž, s. 107.

38 Tamtéž, s. 28–29.

39 Frankl, V. E.: ... *A přesto říci životu ano*. Kostelní Vydří: 1996a, s. 35.

40 Tamtéž, s. 29.

41 Tamtéž, s. 60.

42 Marcel, G.: *K filosofii naděje*. Praha: 1971, s. 96–97.

43 Kierkegaard, S.: *Skutky lásky*. Brno: 2000, s. 32.

(metanoi). Kierkegaardovo zoufalství je počátkem chápání řádu světa a bezprostředně tak souvisí s nadějí.⁴⁴

1.2 Krize v psychologii

„Přesto jsme v krizích vždy znovu vystavováni výzvě, volání života, abychom se nově orientovali ve svých vnitřních možnostech, abychom byli schopni kompetentněji řešit své vnější problémy.“

Verena Kastová

Systematickými výzkumy krize v psychologii se začal ve 40. letech 20. století zabývat E. Lindemann, jeho úvahy prohloubil zakladatel modelu krizové reakce G. Caplan, který uvádí tuto definici: „*Krize vzniká, když se člověk na cestě za důležitými životními cíli setká s takovou překážkou, kterou v určitém čase není schopen překonat obvyklými metodami řešení problémů.*“⁴⁵ Vývojová období životního cyklu v úzkém propojení s krizemi popsal E. H. Erikson. Pokud se nedaří zvládnout určité vývojové úkoly, nastávají krize, které poukazují na nezbytnost dalších kroků.⁴⁶ Jeden z přínosů Eriksonova díla spočívá ve formulaci konkrétních výchovných cílů. Vnímá člověka jako bytost ne zcela svobodnou od vnitřních rozporů, avšak nadanou tvořivě nalézat svoji cestu, a to v kterékoli fázi životního cyklu.

Krize nepřestala být předmětem zkoumání ani v současnosti. Lze ji chápat jako „**subjektivně ohrožující situaci s velkým dynamický nábojem**“, **potenciálem ke změně a životnímu zranění**.⁴⁷ Není nemocí ani patologickým stavem, člověk se s ní během svého života obvykle setkává, jde o část kontinua lidského bytí.⁴⁸ Je přirozenou součástí života všude tam, kde něco vzniká, vyvíjí se a roste. Průvodním jevem je vždy ohrožení jistoty spojené s nebezpečím ztroskotání.⁴⁹ Negativními důsledky krizového stavu může být rozvoj duševního onemocnění nebo sebevražedných sklonnů, pozitivními pak významná příležitost pro osobní rozvoj a autentickou existenci.⁵⁰ Význam autentické existence vzhledem ke kvalitě života

44 Šestov, L.: *Kierkegaard a existenciální filosofie (výbor statí)*. Praha: 1997, s. 27.

45 Caplan, G.: *Duševné zdravie v rodine a spoločnosti*. Bratislava: 1970, s. 224.

46 Erikson, E. H.: *Životní cyklus rozšířený a dokončený*. Praha: 1999.

47 Vodáčková, D. a kol.: *Krizová intervence*. Praha: 2002, s. 28.

48 Golan, N.: *Crisis Theory*. London: 1979, s. 500–501.

49 Mrkvička, J.: *Knižka o radosti*. Praha: 1984, s. 31–44.

50 Kastová, V.: *Krize a tvořivý přístup k ní*. Praha: 2000, s. 17.